

Editor: Călin Vlasie

Redactare: Anca Pascu

Tehnoredactare: Carmen Rădulescu

Coperta: Ionuț Broșțianu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

GULEA, DAN

Nouă tipuri de lectură : cu o excursie în critica (și teoria) literară / Dan Gulea. - București : Cartea Românească, 2018

ISBN 978-973-23-3280-1

821.135.1.09

Grupul editorial Cartea Românească

Copyright © Editura Cartea Românească Educațional, 2018

Editura Cartea Românească este un imprint al

Editurii Cartea Românească Educațional

www.cartearomaneasca.ro

Dan Gulea

Nouă tipuri de lectură

**Cu o excursie în critica
(și teoria) literară**

Cuprins

Argument. Minerii și criticul	9
Lectura psihanalitică: Livia Maioreescu & Alice Liddell	32
Lectura literală: „Flori de plumb”	50
Lectura mitic-arhetipală: Hortensia Papadat-Bengescu – 400 de lovituri	56
Lectura biografică: Personajul Mateiu I. Caragiale	77
Lectură și ideologie: Ezra Pound, tradiționalism vs modernitate.....	87
Moda și literatura: Monoclul lui Tzara.....	102
Queer studies: Vampirul, pasiv/activ	115
Lectura imagologică: Șolohov și „Davai ceas”	125
Lectura nontextului: <i>Readymade</i> -ul și Șerban Foarță ...	132
Note pentru o monografie: Mircea Cărtărescu	140
O excursie în critica și teoria literară actuală.....	168
Istoria critică (Nicolae Manolescu).....	168
Istorii alternative (Mircea Angheliescu, Cornel Ungureanu).....	192
Postmodernismul (Ion Bogdan Lefter).....	196
Limologia (Romanița Constantinescu).....	212
O istorie literară a vinului românesc (Răzvan Voncu)	217
Visul (narcotic) al istoriei literare (Andrei Oișteanu)	222
G. Călinescu, intelectualul de partid (George Neagoe)	227
Cronica TV (Costi Rogozanu).....	236

Lectura psihanalitică: Livia Maioreescu & Alice Liddell

Incidental, creații lexicale noi apar în literatura secolului XIX, la Lewis Carroll (Iepurele de Martie, Pălărierul Nebun, ca nume de personaje, plus alte liste de creații lexicale) sau la Ion Creangă (celebra replică „Dumnezeu să-l iepure!”, spusă despre popa Buligă, „tămăiat și aghezmuț gata dis-dimineță”). O comparație între povestitorul englez și cel român arată nu numai un aer de familie, fiind practic contemporani, ci și același procedeu de compunere a cuvintelor, cu diferența esențială a spiritului popular, nativ, al lui Creangă și trăsăturile sistematice ale lui Carroll. Țara de dincolo de oglindă trăiește prin asemenea cuvinte-realități:

Stramina și pietrele murcoase
Se învârtesc și pivotează-n plastă -
Frazbile toate, și granchioase -
Iar clipele le trec prin poarta vastă.

Jabberwocky (trad. Antoaneta Ralian)

unde, de exemplu, „murcos” este realizat din murdar și mlădios (în original, „slithy”, din „slimy”, „murdar”, și „lithe”, „mlădios”) sau „frazbilă”, din „fragilă” și „mizerabilă” („mimsy”), așa cum Creangă scrie „a furlua” sau „Dascăle, trascăle, dracu’ să te ie” ori:

Chițigaie, gaie, ce ai în tigaie?
Papa puilor duc în valea socilor.
Ferice de gangur, că șede într-un vâr de soc
Și se roagă rugului și se-nchină cucului!
Nici pentru mine, nici pentru tine,
Ci pentru budihacea de la groapă,
Să-i dai vacă de vacă și doi boi să tacă.

Prin intermediul cuvintelor-valiză, (termen inventat de Lewis Carroll), volumele pentru copii construiesc lumea lor deosebită: *Carte de motanică* (1985) se numește un astfel de volum, semnat de Gheorghe Tomozei. Constanța Buzea, o bună autoare de versuri pentru copii, scrie *Zgomotocicleta* (1996), unde mai apar alte cuvinte-valiză: „anacobră”, „ciocăntorinc”, „crocodinozaur”, „rinocerb”, „zgomototoliți”, „zgomotociclist”, „zgomotor” ș.a.

Felul în care concepe Creangă limbajul este asemănător celui al lui Carroll; la Creangă, metafora sau metonimia alcătuiesc un sens superior, care individualizează ființa umană, în raport cu monștrii: Ivan Turbincă primește de la Domnul poruncă să-i spună Celei-cu-coasa să ia, timp de trei ani, numai oameni bătrâni. Translatorul Ivan îi comunică să roadă trei ani numai pădure bătrână, iar Moartea, ponciș, se supune, adică nu înțelege metafora lui Ivan, pentru că nu are acces la acest limbaj metaforic. Nu altfel îi învinge prostul satului, Dănilă Prepeleac, pe draci; de exemplu, în loc să ia iapa în cârcă, pentru a face înconjurul iazului, el îi spune că o va lua între picioare, iar bietul drac înțelege literal.¹ Și monștrii-ajuvanți din *Povestea lui Harap-Alb* sunt niște creații mai întâi lingvistice, niște creaturi care își ilustrează literal numele.

¹ Cf. Roxana Sorescu, *Lumea, repovestită*, Editura Eminescu, București, 2000.

Cei cinci sunt patroni ai absurdului, ai nonsensului, provocatori de dezechilibre („Și pe unde treceau, pârjol făceau: Gerilă potopea pădurile prin ardere. Flămânzilă mânca lut și pământ amestecat cu humă și tot striga că moare de foame. Setilă sorbea apa de prin bălți și iazuri, de se zbăteau peștii pe uscat și țipa șarpele în gura broaștei de secetă mare ce era pe acolo. Ochilă vedea toate cele ca dracul, și numai înghețai ce da dintr-însul”), dar ființe care își știu scopul în poveste, în intrigă, fiecare dintre ei anticipând prinderea fetei de împărat. Harap-Alb este un corespondent al Alisei în țara de dincolo de oglindă, un vizitator care trebuie să se supună unor reguli și despre care toate personajele par a-i ști scopurile. Probele pe care le trece cu ajutorul celor cinci tovarăși sunt niște „oglindiri”, niște situații inverse calităților lor: Gerilă va pune promoroacă peste casa de aramă încinsă cu stânjeni de lemne, Flămânzilă și Setilă vor echilibra ospățul Împăratului Roș (armata unui Red King îi este ostilă Alisei), Ochilă și Păsări-Lăți-Lungilă vor vedea ceea ce nu se vede (Luna pe care se ascunsese fata de împărat) și vor prinde imposibilul. Visul lui Harap-Alb este asemănător celui al Alisei (ajungând pe a opta pătrăciță în jocul de șah în care este prinsă ea devine, din pion, Regină, trezindu-se în camera ei, în țara de „dincoace” de oglindă); el scapă din slujba Spânului (visul) prin moarte, pentru ca să fie înviat cu apa moartă și apa vie: „— Ei, da’ din greu mai adormisem! — Dormeai tu mult și bine, Harap-Alb, de nu eram eu, zise fata împăratului Roș, sărutându-l cu drag și dându-i iar paloșul în stăpânire.”

Preocuparea pentru universul copilăriei îi este comună lui Lewis Carroll și lui Ion Creangă; la ei feeria acestei vârste, intenția, poate lua adesea forme coșmarești, înfricoșătoare, deghizate sub aparențe, sub convenții. Monștrii din jurul lui Harap-Alb sunt niște arătări ale lumii de

dincolo, ale unei umanități schimonosite: Gerilă era „ceva de spăriat”, „o dihanie de om”; Flămânzilă, „altă drăcărie și mai mare”; Setilă, „o arătare de om”; Ochilă, „o schimonositură”; Păsări-Lăți-Lungilă este „ciuma zburătoarelor și spaima oamenilor”. Ciudați tovarăși de drum, oameni cu care trebuie să trăiască.

Alisa, copilă, intră într-un univers străin, unde logica imaginației copilărești nu mai este valabilă, ea trebuie să învețe noi deprinderi, ale unei lumi violente. Țara Minunilor este locul unde nimic nu mai funcționează normal, iar eroina își pierde orice reper în momentul în care dimensiunile sale fizice sunt variabile. Lumea ei are ceva din coșmarul suprarealist, dar, dincolo de critica limbajului, a arbitrariului semnului lingvistic, personajele scapă oricărei logici, sunt imprevizibile și se manifestă violent.

Dar nu numai Harap-Alb este un fel de Alisa. Rolurile lui Creangă însuși sunt bivalente, el este autorul cu două fețe, cu mască¹. Dacă ar exista o Alisă pentru Creangă? Poate fi destinatară primei părți a *Amintirilor* o astfel de ființă? Livia Maioreșcu (28 mart. 1863 – 26 aug. 1946), fiica celui mai cunoscut *spiritus rector*. Dedicatie timidă, în inițiale... Chiar persoana ei fizică? Sau poate un anumit model feminin pe care autorul îl identifica, la un moment dat, cu L[ivia] M[aioreșcu]?

Foarte pertinent, Dan Grădinaru a arătat (2002) că *Amintirile* sunt povestea unei vârste a sexualității. În ciuda unor excursii hermeneutico-tematiste, cumularde²,

¹ Dan Grădinaru, *Creangă*, Editura All, București, 2002, p. 91.

² Da, îl compară pe Creangă cu orice scriitor, în special din cei mai mari, așa cum începuse un Ibrăileanu (Homer) sau apăsase G. Călinescu (Rabelais). De la întâlnirea lui Grădinaru nu lipsesc Shakespeare, Tagore, Marcel Pagnol (era din zodia Peștilor, ca și Creangă...), Anaximene ș.a., mai mărunți (Caragiale!).

monografia sa face o primă lectură, suficient de atentă, de tip psihanalitic, unde sunt prinse, rând pe rând, *Capra cu trei iezi*, *Punguța cu doi bani*, *Dănilă Prepeleac*, în principal, celelalte povești, în subsidiar, pe alocuri – *Amintirile*, când descoperă foarte bine impulsurile sadice sau sado-masochiste ale protagoniștilor: de la prima scenă, pedeapsa pe care o primește Smărăndița popii de la tatăl ei („bi-ciul e penisul”, spune câne-cânește Dan Grădinaru), până la ultima, cu simbolicul *plop* sub care și-au tras căruța moș Luca și cei doi „pasageri” ai săi, în apropierea seminarului de la Socola.

Nu știu dacă nu cumva *Amintirile* continuă în *Popa Duhu*. Nu este el profesorul de la Socola, un simbol pentru tânărul Creangă, după cum s-a semnalat?

În fine, poate că între Creangă și Carroll sunt mai multe asemănări decât între povestitorul român și Shakespeare sau Homer. Cine era Carroll? Un individ controversat din timpul vieții sale, *reverendul* Charles Lutwidge Dodgson (27 ian. 1832 – 14 ian. 1898). Care alege pentru literatură pseudonimul Lewis Carroll. Ceva legat de colinde (engl. *carol*). Naștere. Refacere. Două identități. Carroll, coborâtor din preoți anglicani. Gheorghe Creangă, unchi de mamă, preot la capela spitalului de la Tg. Neamț. Ciubuc, mare clopotar, strămoș al neamului.

Carroll, student la Oxford, câștigă un concurs ca matematician, disciplină în care va excela mai bine de 20 de ani: profesor pe lângă biserică, dispensă specială (Christ Church Mathematical Lectureship). Creangă, primul dintre elevii lui Maiorescu la Școala Normală „Vasile Lupu”, deschisă la 8 ian. 1864.

Alice Liddell, inspiratoarea lui Carroll, pentru care scrie prima serie de aventuri. Creangă, fără un model real de acest tip. Modelul său se formează din suprapuneri. La 22 de ani se căsătorește cu Ileana, fiică de preot, de 14 ani.

Alice, 10 ani, iar Carroll, de 28, când se întâlnesc (familiile lor erau vecine). În 1865 sunt publicate primele aventuri. Alice, 15 ani, Carroll, 33. Între timp Creangă se desparte de Ileana. Cauza, probabil, socrul. Probabil. A doua iubire: Tincă, 14 sau 15 ani. Creangă, 40. Când o cunoaște Creangă pe L[ivia] M[aiorescu], fiica Clarei Kremnitz? Prima parte din *Amintiri* apare la 1 ian. 1881, în *Convorbiri literare*, datată *București, sept. 1880*, când L.M. avea 18 ani. Creangă, 43. Observase el niște similarități, ce îl atrăgea?

Carroll, diacon din 1861, de la 29 de ani. Promitea o carieră de preot, ca și de matematician (profesor universitar), dar ceva l-a împiedicat să-și dea toate examenele. Sau nu a vrut. Deși a ținut multă vreme cursuri de matematici. Trebuia să fie preot, provenea dintr-o familie de preoți, era al treilea născut din 11 frați, dar băiatul cel mai mare. Trebuia. Creangă (tocmai își schimbase numele din Ștefănescu, așa cum era înscris „la fabrica de popi”, în numele mamei) face un an Teologie, nu termină. E diacon de la 21 de ani. Dorințele mamei lui, de a deveni popă, nu se împlinesc. E institutor, în schimb. Adică dascăl, învățător.

Destule disimilarități între cei doi: pasiunea pentru fotografie (peste 3000 de clișee), excelența ca matematician, plăcerea de a călători, la Carroll. Ținea un jurnal. Câteva pagini (câțiva ani) lipsesc. Presupuneri exegetice: propuneri extravagante pentru Lorina, sora cu trei ani mai mare a Alisei, pentru Lorina „cea mare”, mama Lorinei „celei mici”, pentru Alice. Influența covârșitoare a „Junimii”, la Creangă. Un nume al „Junimii”. Dar și asemănări: și la Carroll, se vorbește de epilepsie. Ambii, psihanalizați de exegeză (Carroll însă din anii 1930). Admirați pentru stil, pentru felul în care gândesc limba.

Amintirile din copilărie mărturisesc diferite traume pentru cel ce a preferat să se iscălească cu numele mamei. *Amintirile* încep cu un comportament sadic al Tatălui

împotriva Fiicei. Este adus în școala de lângă biserică celebrul „cal Balan”, pentru a fi o permanentă amenințare *sprintarilor* copii. Smărândița popii bufnește în răs. Tatăl dă un exemplu de sadism, în ciuda *stăruinței* (sau poate tocmai de aceea) oamenilor maturi, moș Fotea (meșterul ce făcuse instrumentele educative) și învățătorul, bădița Vasile: „Ia, poftim de încalecă pe Balan, jupâneasă! zise părintele, de tot posomorât, să facem pocinog sfântului Nicolai cel din cui”. Prima amintire din copilărie, o bătaie. Fondul ancestral, țărănesc, este definit, mai departe, de astfel de violențe, iar amenințarea cu moartea este o replică comună pentru universul copilului universal român. Părinții lui Nică, bunicii materni, persoanele care veghează la creșterea copiilor, amenință și proferează injurii, dacă nu cumva exercită forța.

Mama: „Ori mi-or da feciorii după moarte de pomână, ori ba, mai bine să-mi dau eu cu mâna me”; sau, către **Soț și Tatăl** copiilor: „Știu eu, să nu crezi că doarme Smaranda, dormire-ai somnul cel de veci să dormi!” Mama are în general o părere favorabilă despre sine, în discuțiile cu tatăl lui Nică despre școală; vorbește despre sine la persoana a III-a, amenințând și suduind: „Știu eu, să nu crezi că doarme Smaranda, dormire-ai somnul cel de veci să dormi!”

Bunica: „David al meu are de gând să mă bage de vie în mormânt, cu apucăturile lui, cum văd eu. Încă ce rană-i pe dânșii, sărmanii băieți! Cum i-a mâncat râia prin străini, mititeii!” Lumea celor mari, maturi, este reprezentată prin violență; această lume este compusă din părinți, din școală mai cu seamă, dar și din alți oameni mari. Nu poate lipsi

Profesorul. Unul dintre primii învățători, părintele Isaia, este definit prin comportamentul necontrolat; îl face pe Nică, inițial, să renunțe la școală, „dându-mi [...] un pui

de bătaie, așa din senin”. Un altul, profesorul de la Broșteni, fără motiv, la prima întâlnire, îi face cunoscut sistemul coercitiv al școlii: „văzând profesorul că purtam plete, a poruncit unuia dintre școlari să ne tundă. Când am auzit noi una ca asta, am început a plânge cu zece rânduri de lacrimi și a ne ruga de toți Dumnezeii să nu ne slutească. Dar ți-ai găsit; profesorul a stat lângă noi, până ce ne-a tuns chilug.” Urmarea este profundă pentru tânărul întors de la școală din nou în satul său: fetele îi spun „Tunsul felegunsul, tunsul felegunsul, căinii după dânsul!” O simbolică depozitare de atributele distinctive, recunoscută ca atare de comunitate.

Tatăl. Vecinii. Momente precum colindatul produc amintiri ale unor clipe nefericite; e ajunul Sfântului Vasile, al Anului Nou, și Nică îl roagă pe tatăl său să-i facă un bici sau un buhai pentru plug. Refuz și amenințări cu bătaia, apoi plecatul de acasă, pentru a se întâlni cu prietenii și tovarășii de colind. Tatăl, în fond, îi interzice accesul la o vârstă mai mare, sub pretextul apărării de pericole: „Doamne, ce harapnic ți-oi da eu, zise tata de la o vreme. N-ai ce mânca la casa mea? Vrei să te bușască cei nandra-lăi prin omăt? Acuș te descâlț!” A descâlța, din nou un semn de castrare simbolică, cum a fost tunsul în fața tuturor la școala de la Broșteni. O predilecție pentru pedepsele în public. Băiatului îi este frică de cuvântul Tatălui, crede că i-ar lua încălțărilor și decide să plece pe furiș de acasă. Urmează două conflicte ale cetei de flăcăi („eram și eu mărișor acum, din păcate”) cu cei colindați: popa Oșlobanu și nevasta lui Vasile-Aniței, care reacționează similar tatălui lui Nică, extrem de dur: injurături (preotul: „a început a ne trage câteva nașteri îndesate”) sau aruncând după ei, de pildă cu foc („cu cociorva aprinsă după noi, căci tocmai atunci trăgea focul, să dea colacii în cuptor”). Băieții nu vor decât să fie considerați tineri, în pragul maturității, să

fie acceptați ca atare; ei știu ce le trebuie pentru plug, cunosc replicile pentru gospodarul care nu îi primește (iar popii Oșlobanu îi urează „Drele pe podele/ și bureți pe pereți;/ câte pene pe cucoși,/ atâția copii burduhoși”). De asemenea, sub imaginea punitivă a Tatălui poate fi așezat și moș Chiorpec, ciubotar și meșter al satului, care, la insistențele băiatului de a-i da curele pentru a-și face bici, imita un mic ritual al maturității, în viziunea lui: îl bărbie-re pe băiat cu clei de opinci („răbuiala”), în văzul și spre amuzamentul ucenicilor săi. În mod repetat. Exact ce făcea și profesorul de la Broșteni: umilirea în public. Rezultatul: mama se bucură, în mod sadic, spunând că îl va cinsti cu prima ocazie pe moș Chiorpec. Nu pare a fi o copilărie fericită. În același fel gândește și Mama, prin pedeapsa în public, iar diferențele dintre Mamă și Tată par a se șterge la acest nivel. Mama, o ființă ce dorește să-și rușineze în public copilul, ce se răzbună pentru că nu a mai fost ajutată la treburile casnice: surprinzându-și băiatul la scăldat, îi ia hainele, așteptându-l, evident, acasă pentru discursul de rigoare, ultima etapă a pedepsei. Întoarcerea copilului acasă, drumul rușinii. Următorul pas, în asemenea circumstanțe.

Desconsiderarea de sine, premisa de la care pornesc *Amintirile*: „băiat prizărit, rușinos și fricos și de umbra mea” – este prima descriere a copilului de către naratorul matur. Alte trăsături, autocaracterizări, mascate, exprimate cu jumătate de gură uneori: prost și leneș. Despre observațiile mamei cu privire la dispariția smântânei din oale, el comentează, retroactiv, din timpul prezentului scrierii către acel trecut: „nu eram așa de prost până pe-acolo, să nu pricep atâta lucru”. Deci câte ceva tot pricepea, dar părerea nemărturisită direct este evidentă. Altădată, nu are rețineri pentru masochismul, sado-masochismul său: „slăvit de leneș, leneș fără pereche”. Trăsătura

constantă: *neastâmpărat* sau chiar *tot mai neastâmpărat* (pe măsură ce trecea timpul), *un ghibirdic și jumătate* (textual, „un om scund și jumătate”; un fel de jumătate-de-om, personaj diabolic din basmele populare). Oricum, existența este resimțită ca împovăraătoare: „când auzeam de legănat copilul, nu știu cum îmi venea; căci tocmai pe mine căzuse păcatul să fiu mai mare între frați”. Păcatul? Uneori, sentimentul de vină capătă proporții gigantice. Împreună cu tovarășul său a fugit de la Broșteni, după ce au spulberat averea Irinucăi, iar la întoarcerea spre casă este vesel (e întoarcerea dintr-un exil), „de parcă nu eram noi râioșii din Broșteni”. O figură de stil care augmentează vina, ca și cum toți ar trebui să știe de *boala*, de afecțiunea lor; de milă nu le va plânge, într-o variantă, decât bunica, apoi, în altă variantă (*Autobiografie*), părinții. În alt loc, epitetele depreciative curg: „braz de scoartă, și las-o moartă-n păpușoi, ca multe altele ce mi s-au întâmplat în viață, nu așa într-un an, doi și deodată, ci în mai mulți ani și pe rând, ca la moară. Și doar mă și feream eu, într-o părere, să nu mai dau peste vro pacoste, dar parcă naiba mă împingea, de le făceam atunci cu chiuia”. Fatalitate.

Lumea, în *Amintiri*, este una violentă, ca orice univers țărănesc; de aici, autenticitatea ei. Dar este lumea în care, în primul rând, crește un copil și acest copil înregistrează dramatic creșterea, existența, fie și retroactiv, prin ochii unui narator matur, care rememorează însă... durerea. În spatele măștilor se ascunde uneori o viață cu amenințări, bătaii, absențe, din partea celor dragi, a rudelor, a tovarășilor de joacă (la un moment dat îl înmormântează, lovindu-se zdravăn după o săritură în apă mică; spune că a stat mai bine de un ceas așa, „înmormântat” în nisip...), din partea oricărui străin. Moșneagul de la târg, care dă drumul pupezei, pesemne din rațiuni arhetipale (restabilește timpul pentru întreg satul etc.) e un alt sadic; se preface că a